

L. BALOGH BÉNI

1916 – A FORDULAT ÉVE

ROMÁNIA HADBA LÉPÉSE ÉS AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG*

Hűség a dinasztiahoz

„A román nép [...] Ausztria–Magyarországon megingathatatlanul őrzi évszázadokon át kipróbált hűségét a dinasztiahoz és a hazához ugyanolyan őszinteséggel és szeretettel, mint a múltban. Hiszen a nép ösztöne és hagyományai nem változtathatók meg máról holnapra.” E sorokat Alexandru Vaida-Voevod magyar országgyűlési képviselő, a Román Nemzeti Párt egyik vezetője írta három nappal Románia hadüzenete és a román csapatok erdélyi betörése után a *Reichspost* 1916. augusztus 30-i számában.¹ Tudjuk, hogy számos ilyen vagy ehhez hasonló *hűségnyilatkozatot* a rájuk nehezedő nyomás miatt – vagy egyszerűen csak taktikai megfontolásból – tettek erdélyi román politikusok. Vaida-Voevod megnyilatkozása azonban feltehetően őszinte volt. Hiszen ő maga írta visszaemlékezéseiben, hogy az első világháború kitörését követően, Milan Hodžával együtt az abszurd túlzásokig elmenő „intransigens grossösterreicher” volt.² Alig több mint két év alatt azonban, 1916 és 1918 között Vaida álláspontja látványos fordulatot vett. A magyar parlamentben 1918. október 18-án elmondott híres beszédében teljes szabadságot követelt a magyarországi román nemzet számára. Néhány hónappal később, a párizsi békekonferencia román küldöttségének tagjaként, majd elnökeként Románia területét a Dnyesztertől a Tiszá-

* A tanulmány a „Kelet-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” c. OTKA K113004 sz. kutatási program támogatásával készült. A 2016. szeptember 15-én, Bukarestben a Balassi Intézetben *Román és magyar nemzetépítő törekvések az első világháború időszakájában* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Vajda-Voevod Sándor o. gy. képviselőnek, a Román Nemzeti Párt vezetőségi tagjának cikke a monarchiabeli románoknak Románia hadüzenetével szembeni állásfoglalásáról [Részlet], In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. (1914–1916)*, Kemény G. Gábor gyűjtését kieg., jegyz. Szarka László – Szász Zoltán, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999, 105/A. irat, 681. p.

² VAIDA-VOEVOD, Alexandru: *Memorii*, Vol. IV, red. Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, 14. p. Vö. L. BALOGH Béni: Alexandru Vaida-Voevod és a magyar-román együttélés, In: HORVÁTH Jenő – PRITZ Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga*, Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012, 65. p.

ig képzelte el, „a Duna természetes, integrális határán belül”.³ 1919. december 1-jén pedig a megnagyobbodott Románia miniszterelnöke lett.

Bár példája nem általánosítható, kétségtelen, hogy 1916 és 1918 között radikális fordulat ment végbe az erdélyi románság magatartásában: a közép- és felső vezetők körében addig meglévő államhű irányzatok fokozatosan marginalizálódtak, és elsöprő többségre tettek szert a Monarchiából való kiválást, a Romániával való egyesülést szorgalmazó erők. Mindez szoros összefüggésben állt Bukarest hadba lépésével, a világháború későbbi kimenetelével, a nemzetközi politikai helyzet változásával és a térség többi nemzetiségi mozgalmának radikalizálódásával.

Az erdélyi románok persze már nagyon régóta vágyakozva tekintettek át a Kárpátok déli oldalára. Nem véletlenül szerepelt a Ioan Slavici által szerkesztett népszerű *Tribuna* című lap fejlécén a jelmondat, hogy minden román számára Bukarestben kel fel a Nap. A Romániával való egyesülés azonban még az első világháború kitörése idején is csak a lehetséges, de a távoli homályba vesző jövő része volt. Értelmiségük számottevő részének ennél sokkal kézzelfoghatóbb megoldást jelentett volna a megreformált Habsburg-monarchia, ezen belül Erdély autonómiájának helyreállítása, a Magyarországon belüli teljes jogegyenlőség kivívása.⁴ 1916 és az azt követő két év azonban mindezt felülírta, és az elképzelés végleg a történelem lomtárába került.

Az erdélyi románság helyzete az első világháború küszöbén

Az első világháború kitörése előtt a román anyanyelvűek az Osztrák–Magyar Monarchia 51 milliós lakosságának 6,5%-át tették ki. A több mint 3,2 millió román lakosból 270 ezren az Osztrák Császársághoz tartozó Bukovina tartományban, 2 930 000-en pedig a Magyar Királyság területén éltek: a történeti Erdély, valamint a Bánság, a Partium és Máramaros (összefoglalóan, mai szóhasználattal: „Erdély”) területén. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország 18 millió főt meghaladó össznépességének 16,1%-át

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale [Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: ANIC], fond Alexandru Vaida-Voevod, dos. 39, f. 2. Idézi L. BALOGH: Alexandru Vaida-Voevod..., 67. p.

⁴ BOIA, Lucian: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*, Cser Kiadó, Budapest, 2015, 77–78. p. Az erdélyi román politikusok, közeletti személyiségek a „Nagy-Románia” kifejezést legelőször csak az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésen használták, nevezetesen Iuliu Maniu, valamint Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspök. L.: MOGA, Valer: *Națiunea în discursul politic românesc din Transilvania anulul 1918*, In: MOGA, Valer – ARHIRE, Sorin (coord.): *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, 77. p.

alkották a román anyanyelvűek. Ha viszont a történeti Erdély területét nézzük, az ott élő közel másfélmillió román a lakosság 55%-át, azaz abszolút többségét tette ki. Túlnyomó részük falun élt, a városlakók aránya még az 5%-ot sem érte el. Ezzel magyarázható, hogy a nagyobb erdélyi városok lakosságának csekély hányadát alkották a románok: 1910-ben Brassóban ez 29, Szébenben 26, Kolozsváron 12%-ot jelentett. Erdély számos helyén viszont nagy zárt tömbökben éltek, és az ott lakók túlnyomó többségét képezték. Fogaras vármegye lakossága például 90%-ban, Hunyad vármegyéé pedig több mint 80%-ban román volt.⁵

Az erdélyi román társadalom szerkezete az első világháború küszöbén még mindig hagyományos agrárjellegű volt: a népesség több mint 85%-a mezőgazdaságból élt. Jellegzetes kelet- és délkelet-európai típusú, kisbirtokos paraszttársadalom ez: a lakosság 60-70%-a birtokos paraszt, de közülük csak kevesen emelkedtek ki az önellátó gazdálkodás köréből.⁶ A nagybirtokosság és a nagypolgárság a kiegyezés után csekély erőt képviselt, a 19. század utolsó harmadában elszaporodott erdélyi román bankoknak köszönhetően viszont hamarosan kialakult az ún. banktőkés csoport, amely céltudatosan és bőkezűen támogatta a románság kulturális intézményeit. Ez a támogatás, valamint a széleskörű román egyházi és iskolai önkormányzat *védőernyője* is elősegítette a számottevő erdélyi román középosztály kifejlődését. Több mint hétezer pap és pedagógus, ezer köztisztviselő és pár száz ügyvéd, orvos, újságíró alkotta a román értelmiséget a századfordulón. Ha ehhez hozzáadjuk a mintegy 1200, száz katasztrális holdon felüli birtokost, az ezer főnyi tehetősebb iparost és kereskedőt, megkapjuk a mintegy 12-13 ezer (Szász Zoltán számításai szerint közel 20 ezer⁷) családot kitevő román középosztályt.⁸ Tagjainak többsége paraszti származású volt, ezért sem maradt teljesen érzéketlen a szociális problémák iránt. Ha a kiegyezés után létrejött dualista rendszer korlátokat állított is az öntudatos románság politikai érvényesülésének útjába, gazdasági érvényesülését nem akadályozta. A korszak kimagasló gazdasági fellendüléséből a románság is részesedett,⁹ és anyagi-kulturális gyarapodása számottevőnek bizonyult ezekben az évtizedekben.

⁵ HITCHINS, Keith: *România 1866–1947*, Editura Humanitas, București, 1994, 238–240. p. Vö. L. BALOGH Béni: A hazai és az anyaországi románok 1913-ban, *Transindex.ro*, <<http://itthon.transindex.ro/?cikk=22409>> (letöltve 2016. 10. 24.).

⁶ KATUS László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején, In: HANÁK Péter (főszerk.): *Magyarország története (1890–1918)*, II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 1008–1009. p.

⁷ SZÁSZ Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában, In: Uő. (szerk.): *Erdély története, III., 1830-tól napjainkig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1612. p.

⁸ KATUS: *i.m.*, 1009. p.

⁹ SZÁSZ: *Gazdaság és társadalom...*, 1652. p.

Középosztályának mintegy háromnegyed részét az értelmiségiek alkották. Egykori román adatok szerint 1914-ben – bár számuk csökkent – még mindig 2800-2900 népiskolában folyt román nyelven az oktatás. Volt öt gimnáziumuk, hat tanítóképzőjük, egy-egy reál- és felsőkereskedelmi iskolájuk és négy polgári leányiskolájuk. Paradox módon jobban el voltak látva anyanyelvű iskolákkal, mint Románia lakossága, s az írástudatlanság is kisebb volt, mint a Kárpátokon túl. 1910-ben 7500 érettségizett férfi vallotta magát román anyanyelvűnek, és több mint 5000 román férfi végezte el legalább a középiskola 4 osztályát.¹⁰

A széleskörű iskolahálózatnak is köszönhető – amellet persze, hogy kompakt etnikai tömbökben éltek, és vallásilag is elkülönültek az uralkodó nemzetől, a magyartól –, hogy a román középosztály sokkal kevésbé magyarosodott el, mint a szlovák vagy a ruszin. Igaz, a magyar állam az 1880-as évektől igyekezett minél nagyobb ellenőrzést gyakorolni a román iskolák felett is, mert a korabeli nacionalista közgondolkodás (jócskán túlbecsülve a magyar állam erejét és befolyását) hitt az iskolai magyarosítás lehetőségében. Minden ilyen irányú központi intézkedés azonban sikertelen maradt, amit az is bizonyít, hogy az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a magyarországi románoknak csak mintegy 12%-a beszélte a magyar nyelvet.¹¹ Igaz, önmagában már a magyarosítás pusztá szándéka is mélyen sértette a románság nemzeti öntudatát.

Egy egész nemzedék számára jelentettek biztatást a föderalizált, etnikai régiókra osztott Nagy-Ausztria tervéről elhíresült Aurel C. Popovici tüzés szavai, amelyeket az erdélyi román fiatalokhoz intézett: „Tanuljatok, [mert] különbnek kell lennetek a magyaroknál, külön-külön felkészültebbnek, ügyesebbnek, mint száz egyén közülük. Más arisztokráciája nincs a népünknek, csak ti. Ti kell vigyázzatok rá, állampolgári öntudatra kell ébresszétek, meg kell szervezzétek, a beletörődött tömeget harcos nemzetté kell változtatásátok.”¹²

Az erdélyi románság tehát egy aránylag egységesebbnek mondható társadalmi szerkezetbe tagolódott, nem szabdalták szét jelentősebb osztályellentétek. Így politikai téren is valamivel egységesebben tudott fellépni érdekei érvényesítése mellett. A görögkatolikus és különösen a széleskörű autonómiával rendelkező, jelentős vagyonnal felruházott görögkeleti egyház mellett ott volt az országos hálózatot kiépítő nagyszebeni kultúregylet, az ASTRA is,¹³ amely valóságos művelődésügyi minisztériumként funkcionált. Ne fe-

¹⁰ KATUS: *i.m.*, 1009. és 1028–1029. p.

¹¹ SZÁSZ: *Gazdaság és társadalom...*, 1576. p.

¹² ANIC, fond Alexandru Vaida-Voevod, dos. 283, vol. I. f. 2. Idézi L. BALOGH: *Alexandru Vaida-Voevod...*, 65. p.

¹³ ASTRA = Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület).

ledkezzünk meg az 1881-ben létrehozott, a magyarországi román lakosság jelentős tömegeinek körében – mai szóhasználattal élve – ideológiai hegemóniát élvező Román Nemzeti Pártról sem. Az erdélyi román politikusok (kivéve a bánágiakat, a máramarosiakat és a partiumiakat) 1869-ben a passzív ellenállás mellett foglaltak állást, azaz megfogadták, hogy távol tartják magukat a magyar politikai élettől, és elutasítják a dualista rendszert, illetve Erdély egyesítését Magyarországgal. Legfőbb követelésük Erdély autonómiája, különállása volt. Ezt a passzivist politikát követte a Román Nemzeti Párt egészen 1905-ig, amikor is a nagyszebeni konferencián formálisan elfogadták az egyesítés tényét és az aktivizmus útjára léptek, azaz részt vettek a választásokon, valamint a parlamenti munkában. Ettől kezdve elsősorban a magyarokkal egyenrangú státus megadását követelték, tehát azt, hogy ismerjék el a románokat is államalkotó nemzetnek.¹⁴

A 20. század első évtizedében a románokkal szemben követett budapesti politikában is új irány tűnt fel: a román nemzeti mozgalom megerősödése, a Monarchia belső feszültségei és külföldi presztízsének hanyatlása arra ösztönözte a kormányzó köröket, hogy nyissanak a románok felé, próbálják meg őket politikailag is integrálni a dualista rendszerbe. Tisza István első kormányzása idején merült föl először a román vezetőkkel való tárgyalások gondolata,¹⁵ de azokat csak 1910-ben kezdték el, hogy aztán meg-megszakítva, 1914-ben záruljanak le sikertelenül. Ezzel megbukott az a kísérlet, amely 1867-es alapon a szászokhoz hasonlóan a románokat is megpróbálta integrálni a magyar politikai életbe.¹⁶

Faji öntudat és/vagy hazaszeretet

Az első világháború kitörésekor az erdélyi románság körében is császárhű érzület uralkodott, és gyakran falvanként, lelkészeik vezetésével vonultak be a seregbe. Több mint félmillió román katona harcolta végig a Monarchia oldalán a háborút, és a források szerint több esetben ők küzdöttek a legjobban a nemzetiségek közül. Kezdetben a román nemzetiségű hivatásos tisztek is

¹⁴ Az erdélyi románság 1867–1914 közötti politikai küzdelmeiről összefoglalóan L.: MAIOR, Liviu: Transilvania, In: PLATON, Gheorghe (coord.): *Istoria Românilor*, Vol. VII, tom II, *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*, Editura Enciclopedică, București, 2003, 313–355. p. Népszerűsítő formában ugyanerről röviden magyarul, 1918-ig: MISKOLCZY Ambrus: A modern román nemzet a „régii” Magyarországon, In: BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 515–522. p.

¹⁵ L.: SZÁSZ Zoltán: A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904), *Történelmi Szemle*, 1968/3., 254–293. p.

¹⁶ SZÁSZ: *Gazdaság és társadalom...*, 1687. p.

császárhű érzelműek voltak, hiszen a Monarchia tisztképző intézeteiben szocializálódtak, ahol nem számított a nemzetiségi hovatartozás.

A Románia megnyeréséért folytatott nemzetközi diplomáciai harc eredményeként az erdélyi románok helyzete 1914 és 1916 között viszonylag kedvező volt. A második Tisza-kormány igyekezett az ország belső biztonságát szigorú rendszabályokkal erősíteni, ugyanakkor óvakodott a román közvélemény ingerlésétől, és megpróbált határozottan gátat szabni a nemzetiségek elleni uszításnak, alaptalan hangulatkeltésnek. Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos javaslatára, miszerint az erdélyi román „intelligentiát Németországba kellene szállítani s ott internálni”,¹⁷ Tisza István – legbelsőbb meggyőződése szerint – így válaszolt 1915. január 7-én kelt levelében: „Tudom nagyon jól, hogy Erdélyben sok ellenséges érzületű román van, azt is tudom, hogy egy Romániávali [!] háború erős lelki konfliktust idézne elő az összes románságra. De merem állítani, hogy az erdélyi románság többsége nem óhajtja ezt a háborút, s ha nem tenné is meg a megpróbáltatás napjaiban hazafias kötelességét, konspirációban nincs s kerülni szeretné a színvállás pillanatát. Lelkében küzd a faji öntudat a hazához való hűséggel.”¹⁸ Megbízhatatlan, kétes elemnek tartotta ugyan az erdélyi románságot, de határozottan ellenezte, hogy „gazemberként és ellenségként” bánjanak „minden művelt románnal”.¹⁹ Az erdélyi román vezetőkkel megkísérelte ismét felvenni az ún. paktumtárgyalásokat. Kormányja beszüntette a sajtópereket, engedélyezte a román nemzeti zászló használatát, megkönnyítette a román anyanyelv hivatalos használatát, az uralkodó pedig amnesztiát adott a politikai ügyekben elítélt románoknak.²⁰

1916. augusztus 27-én Románia hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és hadserege behatolt Erdély területére.²¹ Ez sorsfordító ese-

¹⁷ Betegh Miklós Torda-Aranyos vármegyei főispán, erdélyi kormánybiztos levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz az erdélyi románságnak a román hadsereg esetleges betörése során várható magatartásáról, Torda, 1915. január 5., In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. (1914–1916)*, 36/A. irat, 267–268. p.

¹⁸ Gr. Tisza István miniszterelnök levele Betegh Miklós erdélyi kormánybiztoshoz az erdélyi románság magatartásának megítélése tárgyában, Budapest, 1915. január 7. [részlet], In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VII. (1914–1916)*, 36/D. irat, 274. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918), In: Uő. (szerk.): *Erdély története*, III., 1692–1693. p.

²¹ Tisza István „az egész világon példátlanul álló orvtámadás”-nak nevezte a román betörést: Tisza István levele Balogh Jenőhöz, Budapest, 1916. augusztus 29., Dunamelléki Református Egyházközség Levéltára, Balogh Jenő iratai, C/108, levelezés, 1904–1939. Az esemény centenáriuma kapcsán újabban L. például: Hol voltak a székek, amikor Románia megtámadta Erdélyt? Nagy József és Simon Mária Tímea kérdezte, *Transindex.ro*, <<http://itthon.transindex.ro/?cikk=26158>> (letöltve 2016. 10. 24.). Egy korábbi, szintén a világhálón megjelent tudománynépszerűsítő írás: NAGY

ménynek bizonyult, és fordulópontot jelentett az erdélyi románság addigi óvatos, egyensúlyozó magatartásában. Igaz, kezdetben az erdélyi románság szimpátiája kisebb volt a bevonuló csapatok iránt, amint azt a román vagy egyes hivatalos magyar körök várták. A sok helyen tapasztalható tartózkodó magatartásban a háború kimenetelében való bizonytalanság mellett az első internálásoknak is szerepük lehetett.²² A magyar és a szász lakosság körében viszont fejvesztett menekülés indult meg az ország belseje felé, mert a magyarok az 1848/49-es tömegmészárlások megismétlődésétől tartottak. Ez szerencsére nem következett be: a román legfelsőbb hadvezetés nem adott parancsot megtorlásra, így a kilengések többnyire a katonák fegyvelmezetlenségének következményei voltak. A bevonulók ugyanakkor – mint minden hadsereg – kíméletlenül rekvirálták a lakosságtól (legkevésbé a román nemzetiségűektől) az élelmet, a takarmányt és az állatállományt.

Egy Tisza Istvánnak küldött 1916 októberében kelt helyszíni jelentés szerint a román hadseregtől visszafoglalt erdélyi területeken „az általános benyomás feltűnően kedvező” volt. A helyenkénti rombolást, pusztítást és a nagyarányú rekvirálást leszámítva a román katonaság a visszamaradt polgári lakossággal szemben – az utolsó napok kivételével – „kifogástalanul” viselkedett. A legnagyobb kárt nem a katonaság, hanem az el nem menekült román lakosság egy része okozta. Viselkedésük – olvasható a jelentésben – „egyes jobb érzésű román tiszték haragját is kivívta, akik nagyon lenézően nyilatkoztak az itt visszamaradt románokról”.²³ A fosztogatásokból azonban minden bizonnyal nemcsak a román, hanem a más nemzetiségű helybeli csőcselék is kivette a részét. Kivonulásukkor a román csapatok nagy számban hurcoltak magukkal civil túszoikat, akik közül később sokan hadifogolytáborokban lelték halálukat. A távozó román hadsereggel a déli határvidék román értelmiségéből is számosan elmenekültek: Fogaras és Szeben vármegyékből egész községi előljáróságok tűntek el a román hadakkal.²⁴

A román hadsereg kiűzése után Erdélyben kemény megtorló intézkedéseket vezettek be a román lakossággal szemben. Több száz román nemzetiségű személyt, főleg értelmiségieket fogtak perbe, tartóztattak le és internáltak, köztük Ioan Lupașt, a neves történészt is.²⁵ Nagy erővel vizsgálták a vezető román politikusok korábbi tevékenységét, és bizonyítékokat kerestek ir-

Szabolcs: A román hadsereg 1916. évi erdélyi betörése, *Transindex.ro*, <<http://itthon.transindex.ro/?cikk=16670>> (letöltve 2016. 10. 24.).

²² SZÁSZ: Politikai élet és nemzetiségi kérdés..., 1695–1696. p.

²³ Wild százados távirata Tisza István miniszterelnöknek, Marosvásárhely, 1916. október 13., Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 44. fond Tisza István iratai, 16. doboz, 34. tétel.

²⁴ SZÁSZ: Politikai élet és nemzetiségi kérdés..., 1696. p.

²⁵ CONSTANTINIU, Florin: *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 1999², 275. p.

redenta tevékenységükre. Tisza 1917. májusi lemondását követően Apponyi Albert, az Esterházy Móric vezette kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a Romániával határos peremterületeken hozzákezdett az ún. kultúrzóna felállításához, ahol a tervek szerint az összes román felekezeti iskola helyét állami tanintézet vette volna át. Egy 1917. évi rendelet értelmében korlátozták a román nemzetiségű lakosok ingatlanforgalmát: minden ingatlaneladáshoz vagy tartós bérbe adáshoz a kolozsvári székhelyű, Bethlen István által vezetett Erdélyi Ingatlanforgalmi Bizottság engedélye kellett.²⁶

1918 őszén fordult a kocka: a központi hatalmak a hadszíntereken vereséget szenvedtek, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott. A december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésen a résztvevők kinyilatkoztatták Erdély, a Bánság, Bihar és Máramaros egyesülését a Román Királysággal. December 24-én a román csapatok bevonultak Kolozsvárra. Nem tudhatjuk, hogy néhány év múlva, ha valaki megkérdezi őket, az erdélyi románok többsége egyetértett-e volna Alexandru Vaida-Voevoddal, aki – a Bukarestben szerzett rossz tapasztalatai nyomán – ezt írta Iancu Azapu Bécsben, 1922-ben megjelent kis könyvecskéjének előszavában: a regátiak bebizonyították, hogy nem testvérek, hanem urak akarnak lenni, és Ferenc József idején a magyar kormányok jobban tisztelték az erdélyi románok állampolgári jogait, mint Brătianu miniszterelnök.²⁷

²⁶ SZÁSZ: Politikai élet és nemzetiségi kérdés..., 1698–1699. p.; ROMSICS Ignác: *Bethlen István*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2013, 94. p.

²⁷ L. BALOGH: Alexandru Vaida-Voevod..., 71–72. p.